

УДК 159.99

Боснюк В. Ф.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах,
Національний університет
цивільного захисту України
E-mail: bosnyk@nuczu.edu.ua

ДИНАМІКА ЯКОСТЕЙ, ВАЖЛИВИХ ДЛЯ НАВЧАННЯ, В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ КУРСАНТІВ

У статті діяльність курсантів розглядається в двох аспектах з позиції системногенетичного підходу. З одного боку, це навчання в період вузівської професіоналізації, а з іншого – одночасне проходження служби в цей самий період.

За допомогою методу експертної оцінки визначено важливі для навчання якості курсантів, які були об'єднані в чотири групи: вольові якості, мотивація, пізнавальні та комунікативні здібності. Встановлено, що статистично достовірно під час навчання у курсантів змінюються особистісні якості: відповідальність, працьовитість, активність, цілеспрямованість та комунікативні здібності.

Здійснений аналіз динаміки середніх значень якостей важливих для навчання курсантів показує, що вольові психологічні якості стабільно зростають з першого до третього курсу. На четвертому курсі навчання показники вольових якостей в цілому знижуються або залишаються на однаковому рівні в порівнянні з третім курсом. Мотивація курсантів поступово знижується в процесі навчальної діяльності. Доказано, що показники вираження комунікативних та організаційних здібностей під час навчання у ВЗО залишаються на стабільно високому рівні, а інтелектуальні здібності виражені на рівні вище середнього.

Показано, що від курсу до курсу збільшується кількість психологічних якостей, які безпосередньо впливають на успішність навчання курсантів. Значення вольового компонента зростає на старших курсах навчання, а комунікативних здібностей зменшується. Із всіх вивчених якостей, важливих для навчання, тільки інтелектуальні здібності статистично значуще взаємопов'язані з навчальною успішністю на всіх курсах.

Ключові слова: важливі для навчання якості, навчальна діяльність, навчальна успішність, професіоналізація, курсанти.

Постановка проблеми. Сучасна психологія приділяє особливу увагу різноманітним психологічним аспектам особистісного і професійного розвитку здобувачів вищої освіти. Аналіз наукової літератури показує, що проблема професійної підготовки розглядалася в аспектах: професійного розвитку особистості, професійно значущих якостей фахівця, професійної придатності, професійної компетентності, закономірностей формування професіоналізму.

У психологічній літературі представлені різноманітні дослідження залежності успішності навчання від особистісних якостей студентів для великого спектру цивільних професій. Разом з тим праць, присвячених вивченню чинників успішності навчання курсантів, все ще недостатньо.

Основи успішної професійної самореалізації майбутніх офіцерів закладаються під час навчання у спеціалізованих вищих закладах освіти. На цьому етапі успішність навчання і рівень підготовленості майбутніх фахівців оцінюються за успішністю, зокрема, за підсумками екзаменаційної сесії. Навчальний і виховний процеси спрямовані на формування і розвиток у курсантів необхідних знань, навичок, умінь і компетенцій, а також необхідних професійних якостей. Ці процеси нерозривні і взаємопов'язані.

Якщо мотиви і цілі перебування у ВЗО як у курсантів, так і у студентів достатньо подібні, то умови діяльності значно відрізняються. Це зумовлено, в першу чергу, особливостями проходження курсантами служби. Діяльність курсантів суворо регламентована нормативно-правовими актами, носить колективний характер, пов'язана з підвищеною відповідальністю і високою інтенсивністю праці.

Аналіз останніх досліджень, з яких виходить автор. Загальнови-знано, що діяльність є найважливішою формою прояву життя людини, її активного ставлення до навколишньої дійсності. Особливим видом діяльності є навчання.

В рамках цього дослідження структура навчальної діяльності розглядається в контексті концепції системогенезу, згідно з якою В. Д. Шадріков виокремлює в психологічній системі діяльності такі функціональні блоки як: мотиви, цілі, програму, інформаційну основу, прийняття рішень, підсистему професійно важливих якостей [6]. Ці компоненти не ізольовані один від одного, а, навпаки, об'єднані в єдину динамічну систему.

Відповідно до цього, Н. В. Нижегородцева, Є. В. Карпова, Н. П. Ансимова визначають психологічну структуру навчальної діяльності як цілісну єдність важливих для навчання якостей і їх взаємозв'язків, що спонукують, програмують, регулюють і реалізують навчальну діяльність [2].

З позицій системногенетичного підходу в аспектах професійного розвитку особистості і професійно важливих якостей особистості діяльність курсантів вищого навчального закладу розглядається нами як єдина система, що складається з ряду взаємопов'язаних компонентів. Ця система виступає одночасно в двох ролях: з одного боку – це система професійної діяльності на стадії професійної підготовки; з іншого – це система освітньої діяльності у вузівський період навчання.

З огляду на те, що навчальна діяльність нерозривно пов'язана з професійною, можна припустити, що структура діяльності курсантів і відповідно структура особистості повинні бути пов'язані з особистісними якостями, зумовленими обома видами діяльності.

Нині основним критерієм якості освіти в системі вищих закладів освіти, в тому числі і військових, є критерій оцінки набутих знань, умінь, навичок і компетенцій, що встановлюється навчальними програмами на основі кваліфікаційних вимог до рівня підготовки випускників відповідних закладів освіти. Результатом функціонування системи діяльності курсантів (як професійної, так і освітньої) і її системотвірним чинником є їх успішність.

Нормативна професійна діяльність курсантів визначена вимогами, що пред'являються до їхньої майбутньої професії. В першу чергу курсанти – військовослужбовці, майбутні офіцери, захисники Вітчизни; у другу чергу – вони майбутні професіонали у своїй спеціальності і спеціалізації; у третю – командири і вихователі.

О. Г. Ізотова наголошує на необхідності наявності у військовослужбовців вольових якостей, таких як сміливість, рішучість, терплячість. На її думку, основними характеристиками придатності до військової служби є професійна мотивація, попередня підготовленість, функціональна готовність організму, стан індивідуально-психологічних функцій [1].

Важливість емоційної стійкості, психічної регуляції, вольових якостей особистості підкреслюється в роботах О. О. Обознова [3].

Відповідно до праць В. Д. Шадрікова [6], важливу роль відіграють складові загальних здібностей особистості: рефлексивність, креативність, інтелект, а також ряд психічних якостей: пам'ять, увага, сприймання, відчуття, уявлення, мислення. З огляду на те, що представлений ряд психічних якостей безпосередньо пов'язаний з інтелектом людини: «формування і розвиток психічних функцій одночасно

виступає як процес інтеграції інтелекту» [6, с. 290], цей ряд допустимо представити однією інтегральною якістю – інтелектом.

На думку С. Л. Рубінштейна, вольові якості особистості є основою досягнення цілей діяльності. До них відносяться ініціативність, самостійність, рішучість, енергійність, наполегливість, самоконтроль, витримка, самовладання [5, с. 537].

Є. С. Романова [4] при описі професії «військовослужбовець» виокремлює такі здібності: розвинене мислення, прогностичність, швидке прийняття рішень, вольове саморегулювання, комунікативні здібності, організаторські здібності. Звертає увагу також на особистісні якості: порядність, моральність, патріотизм, спостережливість, організованість, рішучість, ініціативність, вимогливість, справедливість, інтуїція. Вона відзначає і анти-ПВЯ: нездатність до аналізу, порівняння і умовиводів, нерішучість, неорганізованість, дратівливість, недисциплінованість, аморальність, стомлюваність.

Аналіз концепцій професіоналізації, концепцій успішності навчання, вимог, що пред'являються до курсантів з боку системи вищої освіти, системи професійної діяльності дозволяє зробити наступні висновки.

1. Важливу роль в успішності навчання курсантів відіграють їхні когнітивні, регулятивні і комунікативні здібності, інтегративною якістю яких виступає інтелект.

2. Значний вплив на успішність навчання має мотивація навчальної та професійної діяльності.

3. Об'єднання в єдину систему мотивації курсантів, їх пізнавальних, комунікативних і регулятивних здібностей, необхідних у навчальній і професійній діяльності, передбачає утворення симптомокомплексу професійно важливих якостей.

Мета статті – вивчення динаміки розвитку навчально важливих якостей курсантів та їх зв'язку з навчальною успішністю.

Методи дослідження. З метою визначення набору особистісних якостей, які важливі для успішного навчання курсантів, експертам (працівникам кафедр) пропонувалось оцінити вплив особистих якостей на успішність навчання за шкалою від 0 до 10. У результаті за критерієм найбільшого середнього значення для подальшого дослідження відібрано десять якостей: працьовитість, цілеспрямованість, відповідальність, інтелектуальні здібності, організаторські здібності, самостійність, мотивованість, комунікативні здібності, наполегливість, активність. Ці якості ми визначили як важливі для навчання.

Аналіз отриманих результатів дозволяє виокремити чотири групи якостей: вольові якості, пізнавальні здібності, комунікативні здібності та мотивація. Як результат, для діагностики важливих для навчання

якостей в професійному становленні курсантів використовувалися наступні методики: 1) результативний показник успішності навчальної діяльності визначався за п'ятибальною рейтинговою системою; 2) методика оцінки комунікативних і організаторських здібностей «КОС-2» В. В. Синявського і Б. О. Федоришина; 3) опитувальник «Вольові якості особистості» (М. В. Чумаков); 4) методика вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфіра у модифікації А. Реана; 5) короткий орієнтований тест (КОТ) у модифікації Бузина-Вандерліка для діагностики загального рівня інтелектуальних здібностей.

В дослідно-емпіричній роботі взяли участь курсанти Національного університету цивільного захисту України у кількості 103 осіб, з них – 1 курс – 25 курсантів, 2 курс – 27, 3 курс – 27, 4 курс – 24.

З метою знаходження статистично достовірних відмінностей між важливими для навчання якостями використано критерій Н – Краскала-Уолліса, який використовується для порівняння одночасно трьох і більше незалежних вибірок між параметрами, що не відповідають закону нормального розподілу або представлені в порядковій вимірній шкалі. А для виявлення взаємозв'язків між навчальною успішністю курсантів та важливими для навчання якостями застосовано критерій г-Спірмена.

Опис результатів та їх обговорення. Першим завданням дослідження було визначення середніх значень важливих для навчання якостей у курсантів за чотири роки навчання та знаходження статистично достовірних відмінностей між параметрами.

Статистичний аналіз даних дозволив виявити значущі відмінності за показниками «Відповідальність» ($H = 15,66$; $p = 0,001$), «Працьовитість» ($H = 8,36$; $p = 0,037$), «Активність» ($H = 9,46$; $p = 0,029$), «Цілеспрямованість» ($H = 7,99$; $p = 0,041$) та «Комунікативні здібності» ($H = 7,93$; $p = 0,043$).

Отримані результати можна інтерпретувати в такий спосіб. На другому курсі жодна з якостей значуще не знизилось, що свідчить про вплив на успішність не суб'єктивних, а об'єктивних причин. На наш погляд, такими є зростання навчального навантаження, ускладнення навчальних програм, збільшення вимог з боку науково-педагогічного та керівного складу університету.

На відміну від другого курсу, на третьому курсі значних змін зазнали якості «Відповідальність» та «Активність». Зміни, яких зазнала решта якостей, не значущі. Підвищення ступеня вираженості цих якостей, на наш погляд, пояснюється збереженням інтенсивності навчання на рівні другого курсу і досягненням меж зростання інших якостей. Значуще зростання вираженості якості «Відповідальність»

Таблиця 1

Динаміка середніх значень показників важливих для навчання якостей курсантів під час навчання (у балах)

Навчально важливі якості	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	Н	р
Відповідальність	18,58	20,39	21,39	19,11	15,66	0,001
Працьовитість	6,75	7,38	7,39	7,33	8,36	0,037
Самостійність	14,89	14,42	15,11	15,61	3,23	0,731
Наполегливість	14,94	15,64	15,83	15,86	2,18	0,811
Активність	22,92	25,75	26,36	25,50	9,46	0,029
Цілеспрямованість	23,17	23,81	24,39	22,75	7,99	0,041
Внутрішня мотивація	4,17	4,35	4,32	4,31	1,26	0,951
Зовнішня позитивна мотивація	4,28	4,11	4,16	3,97	3,02	0,761
Зовнішня негативна мотивація	3,22	3,13	2,90	2,69	2,24	0,832
Комунікативні здібності	16,23	17,78	17,19	17,23	7,93	0,043
Організаторські здібності	16,11	16,75	16,81	16,19	2,34	0,842
Інтелектуальні здібності	25,61	26,82	27,91	28,64	1,26	0,961

та «Активність» пояснюється подальшим підвищенням вимогливості до курсантів.

Порівняння важливих для навчання якостей курсантів на третьому і четвертому курсах показує значущі зміни в показниках якостей «Цілеспрямованість», «Активність» і «Відповідальність» в бік їх зниження. На нашу думку, зниження показників якості «Цілеспрямованість» пояснюється тим, що на даному етапі курсантами майже повністю пройдена навчальна програма ВЗО і їхня діяльність підпорядкована вирішенню меншої кількості завдань і, як наслідок – досягнення меншої кількості цілей. Зниження вираженості якості «Відповідальність» пояснюється особливостями службової діяльності. Можливо, у курсантів виявляються ознаки професійної деформації.

Аналіз динаміки середніх значень показників важливих для навчання якостей у курсантів різних курсів навчання показує, що показники вольових якостей стабільно зростають з першого до третього курсу. На четвертому курсі навчання показники вольових якостей в цілому знижуються або залишаються на однаковому рівні порівняно з третім курсом. Мотиваційні якості курсантів різних курсів у ході навчання поступово знижуються. Що стосується важливих для навчання здібностей курсантів різних курсів, то встановлено, що показники вираження

комунікативних та організаційних здібностей під час навчання у ВНЗ залишаються на стабільно високому рівні, а інтелектуальні здібності виражені на рівні, вищому за середній.

Наступним завданням дослідження було виявлення взаємозв'язків між навчальною успішністю курсантів та важливими для навчання якостями.

Таблиця 2

Взаємозв'язки між важливими для навчання якостями та навчальною успішністю курсантів різних курсів

Важливі для навчання якості	Навчальна успішність			
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
Відповідальність	0,123	0,178	0,237	0,338*
Працьовитість	0,482***	0,264	0,491***	0,510***
Самостійність	0,210	0,113	0,127	0,243
Наполегливість	0,219	0,178	0,405**	0,261
Активність	0,093	0,056	0,103	0,150
Цілеспрямованість	0,155	0,149	0,249	0,335*
Внутрішня мотивація	0,346*	0,255	0,396**	0,425**
Зовнішня позитивна мотивація	0,042	0,143	0,112	0,086
Зовнішня негативна мотивація	0,134	0,126	0,002	0,091
Комунікативні здібності	0,388**	0,330*	0,218	0,234
Організаторські здібності	0,184	0,342*	0,334*	0,410**
Інтелектуальні здібності	0,613***	0,407**	0,403**	0,398**

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$.

На першому курсі домінуючими важливими для навчання якостями є: «Інтелектуальні здібності» ($r = 0,613$; $p \leq 0,001$), «Працьовитість» ($r = 0,482$; $p \leq 0,001$), «Комунікативні здібності» ($r = 0,388$; $p \leq 0,01$) і «Внутрішня мотивація» ($r = 0,346$; $p \leq 0,05$).

На наш погляд, це пояснюється тим, що основу навчання в будь-якому вищому навчальному закладі на початковому етапі складають набуті знання, навички, вміння та компетенції, а також бажання працювати для досягнення поставленої мети. Якість «Інтелект» як інтеграція когнітивних, комунікативних та регулятивних здібностей є опорою для подальшої діяльності, а якості «Працьовитість» і «Внутрішня мотивація» – її спрямовуючою силою. Роль якості «Комунікативні здібності» є значущою внаслідок специфіки навчальної діяльності

та служби, що вимагає частого спілкування з викладачами, командами і своїми товаришами.

На другому курсі навчання домінуючими стають якості «Інтелект» ($r = 0,407$; $p \leq 0,01$), «Організаторські здібності» ($r = 0,342$; $p \leq 0,05$) і «Комунікативні здібності» ($r = 0,330$; $p \leq 0,05$). Зростаюча роль комунікативних та організаторських здібностей зумовлена зростанням інтенсивності навчання і збільшенням кількості службових завдань, що вимагають колективної участі.

Домінуючі якості третього курсу: «Працьовитість» ($r = 0,491$; $p \leq 0,001$), «Наполегливість» ($r = 0,405$; $p \leq 0,01$), «Інтелект» ($r = 0,403$; $p \leq 0,01$), «Внутрішня мотивація» ($r = 0,396$; $p \leq 0,01$), «Організаторські здібності» ($r = 0,334$; $p \leq 0,05$). На наш погляд, розширення списку статистично значущих якостей відбувається завдяки їх інтеграції всередині структури важливих для навчання якостей. Поява серед провідних якостей складової вольового компонента «Наполегливість» пояснюється хоч і незначним, але комплексним збільшенням вираженості всіх якостей вольового компонента важливих для навчання якостей, що пов'язано з чіткішим уявленням курсантів про цілі свого навчання у вищому закладі освіти, прагненням досягти цієї мети з найбільшою якістю. Помітне збільшення ролі якості «Внутрішня мотивація». На середньому етапі професіоналізації (другий курс) роль внутрішньої мотивації не настільки велика внаслідок віддаленості майбутньої професійної діяльності від поточного моменту. На третьому курсі курсанти безпосередньо стикаються з професійно-орієнтованими дисциплінами, які безпосередньо стосуються їхньої майбутньої діяльності. Це підвищує роль внутрішньої мотивації для успішності навчання.

На четвертому курсі провідними якостями є: «Працьовитість» ($r = 0,510$; $p \leq 0,001$), «Внутрішня мотивація» ($r = 0,425$; $p \leq 0,01$), «Організаторські здібності» ($r = 0,410$; $p \leq 0,01$), «Інтелект» ($r = 0,398$; $p \leq 0,01$), «Відповідальність» ($r = 0,338$; $p \leq 0,05$), «Цілеспрямованість» ($r = 0,335$; $p \leq 0,05$). Порівняно з третім курсом, число домінуючих якостей збільшилася з п'яти до шести за рахунок розширення списку якостей вольового компонента важливих для навчання якостей.

Висновки. Специфіка динаміки важливих для навчання якостей курсантів характеризується значними різноспрямованими змінами від курсу до курсу. Від першого до другого курсу значно зростає вираженість якостей «Працьовитість», «Відповідальність», «Активність», «Комунікативні здібності». Від другого до третього курсу значуще зростає вираженість якості «Відповідальність». Від третього курсу до четвертого значуще знижується вияв якостей «Цілеспрямованість», «Відповідальність» та «Активність».

Від курсу до курсу зростає кількість важливих для навчання якостей, які безпосередньо мають вплив на успішність навчання курсантів, що підтверджується збільшенням числа параметрів, що мають значущі кореляційні зв'язки з успішністю навчання.

Із всіх вивчених якостей, важливих для навчання, тільки «Інтелектуальні здібності» статистично значуще взаємопов'язані з навчальною успішністю на всіх курсах навчання.

Перспективи подальших досліджень. Серед перспективних напрямків подальших досліджень вбачається розробка прогностичної регресійної моделі залежності між навчальною успішністю та рівнем розвитку навчально важливих якостей.

Список використаних джерел

1. Изотова Е. Г. Психологическая структура учебной деятельности студентов 1–5 курсов высших учебных заведений: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Е. Г. Изотова; Ярославский гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. – Ярославль, 2009. – 23 с.
2. Нижегородцева Н. В. Проблемы системогенеза учебной деятельности: Монография / Н. В. Нижегородцева, Е. В. Карпова, Н. П. Ансимова. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2009. – 420 с.
3. Обознов А. А. Психическая регуляция операторской деятельности / А. А. Обознов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2003. – 182 с.
4. Романова Е. С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессионаграммы / Е. С. Романова. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 464 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Изд-во «Питер», 2002. – 720 с.
6. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 185 с.

References transliterated

1. Izotova E. G. Psikhologicheskaia struktura uchebnoi deiatelnosti studentov 1–5 kursov vysshikh uchebnykh zavedenii: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.07 / E. G. Izotova; Iaroslavskii gos. ped. un-t im. K. D. Ushinskogo. – Iaroslavl, 2009. – 23 s.
2. Nizhegorodtseva N. V. Problemy sistemogeneza uchebnoi deiatelnosti: Monografiia / N. V. Nizhegorodtseva, E. V. Karpova, N. P. Ansimova. – Iaroslavl: Izd-vo IaGPU, 2009. – 420 s.
3. Oboznov A. A. Psikhicheskaia reguliatsiia operatorskoi deiatelnosti / A. A. Oboznov. – M.: Izd-vo «Institut psikhologii RAN», 2003. – 182 s.
4. Romanova E. S. 99 populiarnykh professii. Psikhologicheskii analiz i profesiogrammy / E. S. Romanova. – 2-e izd. – SPb.: Piter, 2003. – 464 s.
5. Rubinshtein S. L. Osnovy obshchei psikhologii / S. L. Rubinshtein. – SPb.: Izd-vo «Piter», 2002. – 720 s.
6. Shadrikov V. D. Problemy sistemogeneza professionalnoi deiatelnosti / V. D. Shadrikov. – M.: Nauka, 1982. – 185 s.

Abstract

Bosnyk V. F.,
PhD (Candidate of Psychological Sciences),
Associate Professor (docent),
Department of Psychology of Activities
in Special Conditions,
National University of Civil Protection of Ukraine
E-mail: bosnyk@nuczu.edu.ua

DYNAMICS OF THE QUALITIES IMPORTANT FOR LEARNING DURING PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF OFFICER CADETS

The article examines officer cadets' activities in two aspects from the point of view of the system-genetic approach. On the one hand, the officer cadets receive professional training at military university, and on the other, they simultaneously serve in the army.

The used expert evaluation method helps the author to determine the cadets' qualities united into four groups: volitional, motivational, cognitive and communicative abilities. It has been established that some personally important qualities are being changed during cadets' training, namely, responsibility, diligence, activity, purposefulness and communicative abilities.

The analysed dynamics of average values of the qualities important for cadets' training indicates that volitional psychological qualities increase steadily from the first to the third academic year. During the fourth academic year, volitional qualities decrease, generally, or remain at the same level. The cadets' motivation gradually decreases during education. The indicators of communicative and organizational abilities remain at a stable high level during university training, and intellectual abilities are even higher than average.

Thus, from the academic year to the academic year, the number of psychological qualities influencing directly cadets' successful training increases. The volitional component becomes more important at the senior courses, but communicative abilities decreases. Of all the qualities important for learning studied at the research, only intellectual abilities are statistically significantly correlate with learning success during all academic years.

Key words: *qualities important for education, educational activity, academic achievement, professionalization, cadets.*

Отримано – 21 січня 2019

Рецензовано – 26 січня 2019

Прийнято – 1 лютого 2019

Received – January 21, 2019

Revision – January 26, 2019

Accepted – February 1, 2019